

ПРО НЕОБХІДНІСТЬ ВИПУСКУ В ПРИРОДУ УКРАЇНСЬКОГО ПОЛІССЯ ВЕДМЕДЯ БУРОГО (*URSUS ARCTOS*): ОБҐРУНТУВАННЯ І МЕТОДИКА РОБІТ

Сергій Жила

Поліський природний заповідник (Селезівка, Житомирська обл.)

Чорнобильський радіаційно-екологічний біосферний заповідник (Іванків, Київська обл.)

e-mail: dreval694@gmail.com; orcid: 0000-0002-3471-6790

Zhyha S. On the necessity of releasing the brown bear (*Ursus arctos*) into the wild of the Ukrainian Polissia: Justification and methodology. The territory of the Ukrainian-Belarusian Polissia provides extensive areas suitable for the existence of the brown bear. Numerous track records and camera trap data indicate the presence of bears here, most likely males. In the Ukrainian Polissia, orphaned bear cubs that are brought into human care at a young age can be released after undergoing appropriate adaptation. The release of orphaned cubs in Polissya could create a new focal area of the species' range, which would give such a project greater significance compared to releases within the existing range. Bear cubs are capable of arranging a den independently during their first year of life, and their survival success is comparable to cases when animals are released in spring or later. After overwintering in a natural den, cubs emerge in spring with exceptional caution. Considering that young bears can survive independently at less than one year old, this technique can be recommended for application in Polissia in accordance with existing guidelines.

ВСТУП

В Українське Полісся можна випускати після відповідної перетримки ведмежат-сиріт, котрі щорічно потрапляють до людей у молодому віці. Зважаючи на особливість поведінки самки ведмедя бурого (*Ursus arctos*) в умовах сильного стресу під час її турбування людиною, ведмедиця часто полишає малих, не здатних швидко за нею рухатися дитинчат, котрі в подальшому потрапляють у руки людині. Практика випусків продемонструвала здатність ведмежат у 5-місячному віці адаптуватися до життя в дикій природі, навіть за недостатньої кількості кормів (Erickson, 1959; Alt & Beecham, 1984). Дитинчата-сироти інстинктивно будують барлоги в осінній період. Утримання ведмежат до набуття ними самостійності має відбуватися за мінімального контакту з людиною, що після випуску в природу буде створювати менше проблем, особливо в умовах віддалених безлюдних районів (Alt & Beecham, 1984).

У Північній Америці товариство Wildlife Society за останні три десятиліття виростило понад 800 ведмежат-сиріт. Практика випусків показує, що уникнення хижаків є найбільшою проблемою для ведмежат. Вважають, що під час реабілітації дитинчат ведмедя не можна навчити поведінки уникнення хижаків (Little & Johnson, 2024).

Для повернення спійманих ведмежат-сиріт у дику природу застосовують кілька методів. Ведмежат можна негайно випустити у відповідне середовище існування, сподіваючись, що вони будуть усиновлені іншою самкою з дитинчатами, або виростити їх у неволі, а потім випустити. Ведмежат можна випустити у штучне лігво, але частіше практикують випуск у природу, коли вони самі облаштовують собі барліг. Ведмежата-сироти гризлі (*Ursus arctos horribilis*) дедалі частіше потрапляють до людських рук через посилення контактів і виникнення конфліктних ситуацій між людьми та ведмедями. Масова поява людини у середовищі існування гризлі, збільшення рекреаційного навантаження, лісозаготівля й інша господарська діяльність, без сумніву, призводять до зростання смертності ведмедів і потрапляння ведмежат до людини (Blair *et al.*, 2019).

У наш час великий досвід повернення осиротілих молодих ведмедів у природу накопичено саме в центрах реабілітації. Проте, незважаючи на цей досвід, багато залежить від особливостей конкретної особини ведмеда, котрі роблять його більш чи менш пристосованим до виживання у природі.

МЕТОДИКА ВИРОЩУВАННЯ В НЕВОЛІ Й ВИПУСКУ У ПРИРОДУ

Найкраще розроблені методики роботи з осиротілими чорними ведмедями, або барибалами (*Ursus americanus*), *котрі* включають максимальне можливе невтручання, гуманну евтаназію, перенесення ведмежат до їхніх біологічних матерів, передачу ведмежат диким прийомним матерям, транспортування ведмедів у місця перетримки або до реабілітаційного центру для подальшого випуску (Beecham *et al.*, 2015).

В Україні створено низку центрів реабілітації бурого ведмеда, в т. ч. найбільш відомий в НПП «Синевир», де утримують кілька десятків ведмедів, а за рішеннями судів на вилучення з неволі очікують ще 30 ведмедів. У Плані дій щодо збереження ведмеда бурого в Україні немає заходів з відновлення поліської популяції ведмеда (Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України № 679 від 20.10.2021 про затвердження Плану дій щодо збереження ведмеда бурого).

Налагодження системи вилучення і випуску в природу ведмежат-сиріт на територію Полісся і передусім у ЧБЗ зменшило би кількість ведмедів, котрі потрапляють до людини, утримуються до дорослого віку і в подальшому утримуються в неволі. Програма реабілітації ведмедів в Україні має передбачати спеціальну підготовку ведмежат-сиріт, котрих у подальшому можна буде випускати в дику природу, якщо біологічних матерів неможливо знайти на момент виявлення. Як відомо, правильно організована реабілітація та випуск ведмежат може сприяти відновленню популяції ведмедів, що скорочуються, та сприяти підтримці генетичного різноманіття (Beecham *et al.*, 2016).

У Поліссі випуск ведмежат-сиріт міг би створити новий осередок ареалу цього виду, що надало би такому проєкту більшого значення. Для порівняння, реабілітація та випуск великої панди (*Ailuropoda melanoleuca*) у Китаї були важливим компонентом програми збереження (Blair *et al.*, 2019).

На жаль, у світовій практиці ще рідко використовують реабілітацію ведмедів (Beecham *et al.*, 2016). Ймовірно, для цього бракує фахових установ, відповідного законодавства, політичної зацікавленості, вільних територій для інтродукції, що стримує повернення цих видів у природу. Є побоювання щодо ймовірного поширення в дикій природі хвороб від особин, яких випускають. Проблемним у проєктах з випуску може бути низький рівень виживання реабілітованих ведмедів у дикій природі та потенційна поява конфліктних ситуацій (Beecham *et al.*, 2016). Проблемаю можуть бути і часті відмови в роботі радіонашийників (Smith *et al.*, 2016). Практика випуску 550 вирощених у неволі ведмежат-сиріт віком до 6 місяців, свідчить про необхідність певного втручання людини. За певних обставин ведмежатам необхідно надавати допомогу для успішного виживання у природі. Для успішної реабілітації ведмежата мають потрапити в реабілітаційний центр до 31 липня або раніше (Beecham, 2006). В подальшому настає припинення прийому нешкоджених ведмежат із задовільною чи хорошою вагою (Beecham *et al.*, 2015).

Вольєри для ведмедів мають бути площею близько 0,20 га, де одночасно можна розмістити до 10 ведмежат. Вольєр виготовляють зі сітки-рабиці заввишки близько 3 м. Він має бути оточений парканом на відстані

4,5 м по периметру. Внутрішня огорожа повинна бути електрифікована з 3–5 дротами, розміщеними знизу, та 2 дротами — зверху. Зовнішня огорожа має бути закрита суцільним темним матеріалом для уникнення візуального контакту між ведмежатами і людиною. Вольєри для диких тварин мають нагадувати природні лісові середовища та включати природний ґрунтовий покрив і різні види дерев, на які ведмеді могли би вилізати. Вольєри мають містити великі смості для пиття і басейн діаметром 2,5 м для купання. Корм необхідно перекидати через огорожу, щоб ведмеді не бачили людину та формували природну поведінку пошуку поживи. Годування необхідно проводити раз на день або через день, щоб обмежити контакти з людиною і виключити слухові та запахові подразники під час споживання корму. Для годування переважно використовують гранульований ведмежий корм (Frame, 2021).

Перед випуском ведмедів з вольєру необхідно оцінити стан здоров'я та відповідність розмірів і маси тіла ведмежат віковим показникам. Окрім того, необхідні польові обстеження для встановлення достатніх запасів кормів у районах випуску, оцінити ризики відстрілу чи переслідування псами. Необхідне маркування ведмедів вушними бирками, по можливості провести татування для ідентифікації губ, встановити GPS-радіоошейники. Випуски ведмежат необхідно проводити у лісистих місцях, подалі від людського житла та місць із мінімальним фактором непокоєння (Frame, 2021). Нашийники мають подавати сигнал кожні 3 год і бути запрограмовані на подачу сигналу про загибель тварини у разі їхньої нерухомості протягом 8–24 год.

Ведмежата успішно вчаться зимувати без матерів. Помилково вважають, що дитинчата в умовах неволі мають навчитися вибирати місце і облаштувати барліг. Навпаки, сучасні технології реабілітації ведмежат націлені на формування у них дикої поведінки, на посилення здичавіння під час зимівлі в барлозі й на перетримці їх у неволі якомога коротший час.

Ведмідь є всеїдною твариною, тому він набагато простіше адаптується до життя у природі порівняно з такими хижаками, як вовки (*Canis lupus*) чи рисі (*Lynx lynx*). Випуск ведмежат проводять восени, щоби вони могли самостійно облаштувати лігво і почати навесні життя як дикі ведмеді (Frame, 2021). Політика випуску має бути адаптивною. Доцільно випускати на волю двох ведмежат — осиротілого і ведмежата-поводиря. Ця рекомендація з'явилась у відповідь на сильний тиск громадськості й на вимоги не звільняти ведмежат у 9-місячному віці (Frame, 2021). Однак з часом традиційні технології випусків ведмежат у віці до 1 року були визнані як життєздатна стратегія.

РЕЗУЛЬТАТИ

Територія Українсько-Білоруського Полісся має велику територію, сприятливу для існування ведмежата. Численні реєстрації слідів і дані фотопасток вказують на перебування тут ведмедів, ймовірно, самців. Однак досі не зафіксовано достовірних фактів розмноження цього виду. Отже, ведмідь не здатний самостійно заселити територію Полісся через наявність малолісної території на північ від Полісся. Для реінтродукції цього виду потрібні спеціальні випуски ведмежат-сиріт. Негативних наслідків від реінтродукції ведмедів у Поліссі не очікують, за винятком створення конфліктних ситуацій з бортниками. У Поліссі захисних споруд на деревах із бортьми в наш час немає. Ведмідь в осередках поширення бортництва буде руйнувати борті й добувати з них мед. Найчастіше перебування ведмежата реєструють у Чорнобильському радіаційно-екологічному біосферному заповіднику (далі ЧБЗ). Тут вже більше 20 років реєструють сліди перебування цього виду (Жила, 2024). Ведмеді в ЧБЗ територіальні, і з настанням шлюбного періоду активно маркують дерева. Деякі дерева маркують одночасно і ведмеді, і благородні олені (*Cervus elaphus*) чи дикі свині (*Sus scrofa*) (рис. 1).

Найбільш доцільно проводити випуски вирощених у неволі ведмежат-сиріт в ЧБЗ. Половина ведмежат-самців переміщується на відстань > 15 км від місць випуску, і таку поведінку можна пояснити намаганням уникнути зустрічі з місцевими територіальними ведмежатами. Молоді самки в дикій природі, як правило, залишаються в межах індивідуальної території, тоді як самці звичайно розселяються (Lee & Vaughan, 2003). Для ЧБЗ можна прогнозувати, що випущені ведмежата будуть залишатись у місцях випуску.

Рис. 1. «Ведмежі дерева»: а — сліди маркування дорослого ведмедя (вгорі), обдерта й обтерта мітка диких свиней (внизу), фото автора, Чорнобильський біосферний заповідник, Опачицьке ПНДВ, 24.10.2023; б — одна з найбільш старих маркувальних міток на сосні (*Pinus sylvestris*) з бічними напливами, котрі утворилися від росту дерева в діаметрі, товщина напливів на маркувальних деревах свідчить про те, що ведмеді в ЧБЗ маркують дерева вже майже 10 років, фото автора, Чорнобильський біосферний заповідник, Опачицьке ПНДВ, 24.10.2023; в — ялина або смерека (*Picea abies*), на якій одночасно є маркувальні подряпини ведмедя і оленя, фото автора, Чорнобильський біосферний заповідник, Опачицьке ПНДВ, 28.03.2024

а

б

в

ОБГОВОРЕННЯ

Полювання є основною причиною загибелі ведмедів після випуску їх у природу (Beecham *et al.*, 2015). Незначна кількість реабілітованих ведмедів (7,1 %) проявляє агресивність і створює конфліктні ситуації після випуску, що відповідає рівню конфліктів у дикій природі (Teunissen van Manen *et al.*, 2014). Є залежність між доступністю природного корму та рівнем конфліктів між людиною і ведмедем, як у диких тварин, так і у випущених у природу. Тому агресивність найвища тоді, коли доступність природного корму є мінімальною (Smith *et al.*, 2016). Значну частину смертності дорослих самок, коли до людини потрапляють ведмежата, пояснюють агресивною поведінкою матерів під час зустрічі з людьми і їхнім намаганням захистити ведмежата. У разі загибелі самок ведмежата, які були з ними, гинуть або їх відправляють до зоопарків. За будь-яких сценаріїв, окрім реабілітації до випусків у дикую природу, це збільшує смертність дикої популяції (Blair *et al.*, 2019).

Практика випусків ведмежат-сиріт свідчить про те, що немає різниці у виживанні особин, випущених на початку зими у віці до року чи пізніше (Alt & Beecham, 1984). Такі ведмежата вже здатні самостійно облаштувати лігво, і успішність їхнього виживання схожа з результатами, коли цих тварин поміщають у природні або штучні барлоги чи випускають навесні. Є методики утримання ведмедів і випуску їх у штучні нори-барлоги упродовж другої зими. При цьому необхідно розуміти, що після зимівлі у природному барлозі у віці близько одного року ведмежата виходять із лігва навесні надзвичайно обережними. Ведмежата мають дику поведінку навіть за наявності опікуна з попереднього року. Враховуючи, що молоді ведмеді можуть виживати самостійно у віці від 5–8 місяців і старше, то таку технологію можна рекомендувати для використання в Поліссі відповідно до наявних рекомендацій (Alt & Beecham, 1984).

Помилково вважати, що територія Полісся непридатна для перебування ведмедя. Існує думка, що про життєздатну стабільну субпопуляцію на Українському Поліссі говорити не на часі через високий рівень браконьєрства й ізоляцію від осередків розмноження ведмедя бурого. Але разом з тим в Національному плані дій щодо збереження ведмедя бурого, є рекомендації розробити і впровадити ефективні програми з охорони та відтворення популяції ведмедя бурого в Карпатах і субпопуляції ведмедя бурого на території Українського Полісся (Про затвердження Плану дій щодо збереження ведмедя бурого (*Ursus arctos* L.) в Україні (Наказ Міндовкілья від 20.10.2021 № 679); Додаток до Плану дій щодо збереження ведмедя бурого (*Ursus arctos* L.) в Україні; Детальна інформація про заходи і збереження виду до Плану дій щодо збереження ведмедя бурого (*Ursus arctos* L.) в Україні. Довготривала реєстрація окремих особин ведмедя в Поліссі та ЧБЗ, навпаки, свідчить про наявність у цьому регіоні оптимальних умов для існування і про термінову необхідність реінтродукції цього виду. Тому висновок про складнощі зі створення життєздатної популяції ведмедя в Поліссі доцільно вилучити з Плану дій щодо збереження ведмедя бурого (*Ursus arctos*) в Україні.

ВИСНОВКИ

У разі реінтродукції ведмедя в ЧБЗ буде відновлене повне видове різноманіття великих хижих Європи. Технології випуску ведмежат без матерів у дику природу відпрацьовано досить давно.

Під час організації перетримки та випусків у природу необхідно використовувати багаторічний міжнародний досвід Центрів реабілітації та наукову літературу на цю тему. Очевидно, виходячи з досвіду Центрів реабілітації, випуск ведмежат у ЧБЗ доцільно планувати на початку зими у віці до 1 року.

Безлюдна територія ЧБЗ із м'яким і порівняно теплим для ведмедя кліматом, з багатьма кормовими умовами, високою лісистістю, великою щільністю копитних створює оптимальні умови для реінтродукції цього виду в природу.

Ймовірно, найбільшу загрозу для молодих ведмедів у ЧБЗ будуть становити хижацтво вовків і огорожі з колючого дроту у прикордонній смузі.

ЛІТЕРАТУРА

Жила, С. (2024). Маркування ведмедем (*Ursus arctos*) дерев у Чорнобильському біосферному заповіднику. *Theriologia Ukrainica*, 27, 78–89. <http://doi.org/10.53452/TU2709>

Alt, G. L., & Beecham, J. J. (1984). Reintroduction of orphaned black bear cubs into the wild. *Wildlife Society Bulletin*, 12, 169–174.

Frame, P. (2021). Captive rearing and release of orphan black bears in Alberta. *International Bear News*, 30(2), 42–43.

Beecham, J. J. (2006). *Orphan bear cubs: Rehabilitation and release guidelines*. World Society for the Protection of Animals. <https://www.bearrehab.org/WSPA.pdf>

Beecham, J. J., de Gabriel Hernando, M., Karamanlidis, A. A., Beausoleil, R. A., Burgess, K., Jeong, D.-H., Binks, M., Bereczky, L., Ashraf, N. V. K., Skripova, K., Rhodin, L., Auger, J., & Lee, B.-K. (2015). Management implications for releasing orphaned, captive-reared bears back to the wild. *The Journal of Wildlife Management*, 79(8), 1327–1336. <https://doi.org/10.1002/jwmg.941>

Beecham, J. J., Loeffler, I. K., & Beausoleil, R. A. (2016). Strategies for captive rearing and reintroduction of orphaned bears. *Journal of Wildlife Rehabilitation*, 36, 7–16.

Blair, C. D., Muller, L. I., Clark, J. D., & Stiver, W. H. (2019). Survival and conflict behavior of American black bears after rehabilitation. *The Journal of Wildlife Management*, 84(1), 75–84.

Erickson, A. W. (1959). The age of self-sufficiency in the black bear. *The Journal of Wildlife Management*, 23, 401–405.

Lee, D. J., & Vaughan, M. R. (2005). Yearling and subadult black bear survival in a hunted Virginia population. *The Journal of Wildlife Management*, 69, 1641–1651.

Little, S., & Johnson, P. (2024, August 1). Orphan bear cubs: What the study reveals. *Global News*. <https://globalnews.ca/news/10675808/orphan-bear-cubs-study/>

Smith, W. E., Pekins, P. J., Timmins, A. A., & Kilham, B. (2016). Short-term fate of rehabilitated orphan black bears released in New Hampshire. *Human–Wildlife Interactions*, 10, 258–267.

Teunissen van Manen, J. L., Muller, L. I., Li, Z. hua, Saxton, A. M., & Pelton, M. R. (2014). Using stable isotopes to assess dietary changes of American black bears from 1980 to 2001. *Isotopes in Environmental and Health Studies*, 50(3), 382–398. <https://doi.org/10.1080/10256016.2014.929576>

РЕЗЮМЕ

Жила С. Про необхідність випуску в природу українського Полісся ведмедя бурого (*Ursus arctos*): обґрунтування і методика робіт. Територія Українсько-Білоруського Полісся має велику площу, сприятливу для перебування ведмедя. Численні ресстрації слідів і дані фотопасток вказують на наявність тут ведмедів, ймовірно, самців. В Українське Полісся можна випускати після відповідної перетримки ведмежат-сиріт, які щорічно потрапляють до людини у молодому віці. У Поліссі випуск ведмежат-сиріт може створити новий осередок ареалу цього виду, що надасть такому проєктові більшої значущості порівняно з випусками в межах наявного ареалу. Ведмежата здатні самостійно облаштувати лігво у перший рік їхнього життя, і успішність виживання схожа з результатами, коли цих тварин поміщають у природні або штучні барлоги чи випускають навесні або пізніше. Після зимівлі у природному барлозі ведмежата виходять із лігва навесні надзвичайно обережними. Враховуючи те, що молоді ведмеді можуть виживати самостійно у віці до 1 року, таку технологію можна рекомендувати для використання в Поліссі відповідно до наявних рекомендацій.